

Z HISTORIE FARMACIE

ČESKÁ A SLOVENSKÁ FARMACIE
Ročník LIV – Číslo 6 – LISTOPAD 2005

FARMACEUTIKA V KNIHOVNĚ HOSPITÁLU V KUKSU I. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM HOSPITÁLNÍ LÉKÁRNY MILOSRDNÝCH BRATRŮ (MB) „U GRANÁTOVÉHO JABLKA“ V KUKSU

DRHA J.

SOUHRN

**Farmaceutika v knihovně Hospitálu v Kuksu I.
Příspěvek k dějinám hospitální lékárny Milosrdných bratrů (MB) „U granátového jablka“ v Kuksu**

V rámci studia dějin barokní hospitální lékárny Milosrdných bratrů v Kuksu ve východních Čechách, založené v roce 1743, a její odborné úrovni byla vyhledávána farmaceutická literatura v dochované hospitální knihovně. Nejdříve byl výzkum zaměřen na výskyt základní, povinné literatury: lékopisů, ceníků léčiv a právních norem. Vzhledem k tomu, že knihovna prodělala nepříznivé zásahy do svého fondu (válečné konflikty), není zastoupení těchto spisů početné. Byla nalezena následující dispensatoria (lékopisy): *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense 1729/1738*, *Dispensatorium Regium et Electorale Borusso-Brandenburgicum 1744*, *Dispensatorium pharmaceuticum Pragense renovatum 1750*, *Pharmacopoea Austriaco-provincialis 1774, 1775, 1790, 1794* (včetně kritického komentáře Z. G. Husztyho 1797), *Vojenský lékopis 1795*, *Pharmacopoea Austriaca 1812, 1814 a 1855*. Sazby (pouze z let 1795, 1816 a 1866) i právní literatura je dochována jen nepatrně. Nalezené lékopisy (a jejich zastoupení) budou užitečným vodítkem při analýze laboratorní přípravy a zásobování této lékárny. Článek je doprovázen několika ukázkami farmaceutické literatury, nalezených exlibris a reprodukcí obrazu hraběte F. A. Šporcka.

Klíčová slova: Kuks hospital – lékárna – F. A. Sporck (1662–1738) – Milosrdní bratři – knihovna-farmaceutika

Čes. slov. Farm., 2005; 54, 275–282

SUMMARY

**Pharmaceutical Literature in the Library of the Kuks Hospice I.
A Contribution to the History of the Hospital Pharmacy of the Brethren of Mercy Called „The Pomergranate“ at Kuks**

During the research of the history of the Baroque pharmacy of the Merciful Brethren at the Kuks Hospice (Eastern Bohemia), established in 1743, and its professional standard, pharmaceutical literature was found at the preserved hospice library. The present author first focused on the existence of basic, obligatory literature: dispensaries, tariffs of medicaments, and juridical literature (pharmaceutical laws). There survived a small number of these books because many books were destroyed during various wars. The following dispensaries (pharmacopoeias) were found: *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense 1729/1738*, *Dispensatorium Regium et Electorale Borusso-Brandenburgicum 1744*, *Dispensatorium pharmaceuticum Pragense renovatum 1750*, *Pharmacopoea Austriaco-provincialis 1774, 1775, 1790, 1794* (including a critical commentary by Z. G. Huszty 1797), *The Military Dispensatory 1795*, *Pharmacopoea Austriaca 1812, 1814 and 1855*. There are a few books of the tariffs of medicaments (only from 1795, 1816 and 1866) and juridical literature. These dispensaries (and their occurrence) will be useful for an analysis of laboratory preparation and supplying this pharmacy. A few illustrations of pharmaceutical literature, found bookplates, and a print of a painting of Count F. A. Sporck are attached.

Key words: Kuks hospice-pharmacy – F. A. Sporck (1662–1738) – Merciful Brethren – library-pharmaceutical literature

Čes. slov. Farm., 2005; 54, 275–282

Má

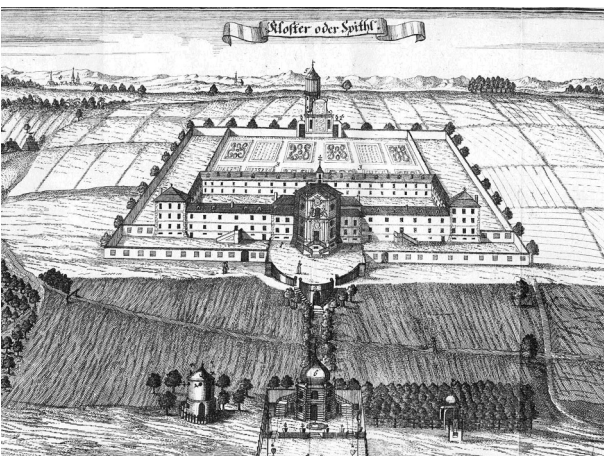

Obr. 1. Portrét hr. Františka Antonína Šporcka 1720 (KU 6175)

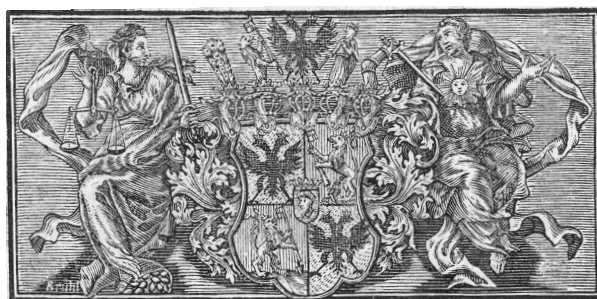
Vznik Hospitálu a František Antonín Šporck (Sporck)

Hospitál v Kuksu vděčí za svůj vznik hraběti Františku Antonínu Šporckovi (1662–1738) (obr. 1). Byl synem generála jezdeckta v bavorské a později rakouské armádě Jana Šporcka (1595–1679). Ten koupil nebo darem od císaře získal v Království českém panství Lysá nad Labem, Konojedy, Heřmanův Městec a Choustníkovo Hradiště. Syn F. A. Šporck zdědil až na Heřmanův Městec všechna jmenovaná panství a roku 1684 se ujal jejich správy.

Když se dověděl, že se na panství Choustníkovo Hradiště nalézají léčivé prameny, pojal úmysl založit v tomto místě lázně, které by se vyrovnaly tehdejšímu Karlo-

Obr. 2. Hospitál Kuks 1712 (KU 6174)

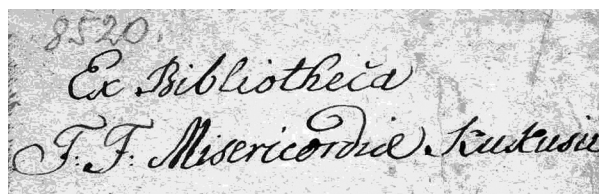
Obr. 3. Viněta s erbem F. A. Šporcka s postavami Spravedlnosti a Pravdy (dřevořez Brühl), šporkovská edice 1725 (KU 6580)

vým Varům a zároveň mu dopomohly včlenit se do společnosti české šlechty. Tuto myšlenku začal realizovat od roku 1692 a nad údolím, na levém břehu řeky Labe, vznikla nad prameny kaple a postupně celý lázeňský komplex, centrální lázeňský dům, v němž bydlela i hraběcí rodina (zámeček), hostinec, dřevěné divadlo, hostinské domy a také domky pro služebnictvo a řemeslníky, a tím i obec Kuks (1704). To byla tzv. světská část kúkského areálu, v níž se za života F.A. Šporcka scházela, léčila a bavila vznešená společnost.

Na protějším návrší, na pravé straně řeky, vznikla „duchovní“ část. Patřil sem kostel Nejsvětější Trojice s rodinnou hrobkou a budovou hospitálu (obr. 2), tj. starobince, v němž mělo nalézt útulek 100 starých mužů z panství Choustníkovo Hradiště. Stavěl se v letech 1707–1717 podle plánů architekta G. B. Alliprandiho a za účasti stavitele P. Netolly a kameníka G.P. della Torre. Podobu tohoto dochovaného barokního stavebního komplexu dotvořila galerie soch M. B. Brauna.

Myšlenkou založení hospitálu se Šporck zabýval již roku 1696 a v prvním znění fundáční listiny uložil svá přání o jeho fungování. Starost o hospitál a péči o jeho budoucí chovance měly být svěřeny hospitálnímu řádu sv. Jana z Boha – Milosrdným bratřím. Text této listiny Šporck změnil v roce 1711, ale císař ji schválil až v roce 1739. Po dalším prodlení pro dědický spor se MB mohli ujmout svého úkolu až 27. srpna 1743, kdy přišlo 5 bratří v čele s převorem Narcisem Schönem a lékárníkem Theodosiem Hüderem (Hutter) (*asi 1715 Vídeň – † 1771 Pešť). Pro potřebu prvních chovanců začala lékárna pracovat až 28. února 1744¹⁻⁶⁾.

K této části areálu patřil také tzv. Dům filozofů (dostavěn 1724), v němž byla umístěna knihovna. Spory s jezuity, vztah k jansenismu, tajná ediční aktivita a vyhýbání se církevní cenzuře přispěly k tomu, že Šporckovi bylo v roce 1729 zabaveno v tomto domě 8 beden knih, v hos-

Obr. 4. Příklad rukopisného exlibris hospitální knihovny v Kuksu (KU 8520 ad.)

pitálu 9 a v zámečku 19 beden knih a odvezeno k cenzuře. Šporkovská knihovna v Kuksu, zámku v Lysé nad Labem a v pražském paláci čítala na 36 000 svazků. Majitel usiloval o vrácení knih; část byla po jeho smrti rozprodána, část se dochovala v Lysé nad Labem, něco snad spáleno, část měla být uložena v Praze a v Kuksu ⁷⁾ (obr. 3).

Hospitální knihovna v Kuksu

Z původní šporkovské knihovny se v současné hospitální knihovně dochovaly ojedinělé svazky se šporkovským supralibros a také některé tisky s náboženskou a mravoučnou tematikou, které vydával ^{8,9)}.

V této knihovně najdeme dnes, mimo jiných souborů, především knihy sloužící duchovním potřebám řádu Milosrdných bratří i jeho nemocniční a lékárenské péči. Tyto knihy bývají zpravidla označeny rukopisným exlibris, např.: „*Ex Bibliotheca Kukussiensis Fr. Fr. Misericordiae*“ (obr. 4) a tvoří základ současného knižního fondu hospitální knihovny. Převažují knihy s náboženskou, výchovnou tematikou. O knihách se zdravotnickou tematikou se zmíníme podrobněji později.

Další složkou hospitální knihovny byly svazky sloužící potřebám hospitální nadace. V této části převládají proto knihy správního a statistického charakteru. Zachovaly se například „Zákoník království Českého“ (1877–1918), „Reichs-Gesetz-Blatt“ (1852–1891), „Úřední list“ (1883–1904) aj. U některých knih nelze jednoznačně určit, zda patřily do vlastnictví konventu Milosrdných bratří nebo nadace. V této souvislosti je nutno připomenout, že až do roku 1824 byla správa nadace svěřena do rukou řádu Milosrdných bratří. Ale vzhledem ke špatnému hospodaření jim byla tato správa odebrána a byl ustanoven civilní administrátor nadace. Přes mnohé pozdější pokusy se správa nadace již nikdy nevrátila do rukou řádu Milosrdných bratří a zůstala civilní institucí.

Zajímavou součástí dnešního fondu jsou knihy z pozůstalosti manželů Sweerts–Šporkových, a to Gustava Sweerts–Šporka (1853–1933), jeho druhé ženy Ilony (1863–1946) a dcery Kateřiny (1895–1945). Do Kuksu se přistěhovali v roce 1908. Členové rodu Sweerts–Šporků byli totiž, dle reskriptu Marie Terezie ze 7. listopadu 1743, koinspektory nadace. Gustav Sweerts–Špork, bývalý důstojník, si přivezl do Kuksu knihy ze svých vojenských působišť. Tematika těchto knih je velmi různorodá, od vojenských a historických knih až po knihy náboženské. Nechybí ani správní a statistické knihy včetně různých map a učebnic. Jeho žena, bývalá operní zpěvačka, přispěla do knižního fondu odlišnou literaturou – několika knihami, zabývajícími se hudbou a poezií. Dcera Kateřina pouze několika knihami: učebnicemi a asi několika svazky moderní německé poezie. Poezie je též zastoupena dílem Jakuba Demla (1878–1961), a to díky jeho přátelskému vztahu k rozvedené Kateřině.

Pouze několika knihami je zastoupena vlastní knihovna chovanců hospitálu, která vznikla asi v roce 1890. Jeden z chovanců, Karel Kriegler, sepsal asi ve 30. letech minulého století „*Průvodce Kuksem a Betlémem*“.

Hojně jsou též zastoupeny knihy se zemědělskou

tematikou. Většinou pocházejí z bývalé knihovny správy nadace, resp. ze správy nadačního velkostatku v Choustníkově Hradišti. Malá část těchto knih může též pocházet z knihovny místní zemědělské školy. To by se týkalo především knih z první poloviny 20. století; zde nelze přesně určit vlastnictví.

V roce 1938 se do hospitálu přestěhovalo se svými sbírkami kukské Vlastivědné muzeum. Knižní fond tohoto muzea byl v letech 1938–1939 podstatně rozšířen. Souviselo to s konfiskací židovských sbírek nebo vynucených prodejů. Zvláště cenná byla sbírka 71 šporkian a asi 280 jiných šporkovských knih královédvorského advokáta Ernsta Backa. Jednalo se o největší sbírku tohoto druhu v českých zemích. Základem této sbírky byly knihy ze Šporkova zámku v Lysé nad Labem, které Back koupil v pražském Andréově antikvariátu ⁷⁾.

V roce 1942 byl v Kuksu zřízen domov Hitlerovy mládeže pro Sudetskou župu. Z působení této instituce se zachovaly knihy s patřičným ideologickým zabarvením. Část těchto knih byla asi vyházena a zničena v srpnu 1945.

V roce 1954 provedl Bohumír Lifka z Národní knihovny revizi zdejšího knižního fondu. V tomto roce se zde nacházelo 13 896 svazků ¹⁰⁾. Část svazků, tj. písemností správy nadace a nadačního velkostatku, knihy a spisy Vlastivědného muzea a téměř celá badatelská pozůstalost Ernsta Backa byla předána Státnímu oblastnímu archivu v Zámrsku ⁷⁾. V současné době se v knihovně nachází asi 8800 svazků.

V roce 1959 pořídila Milena Brúnová soupis knižního fondu „*Katalog zámecké knihovny KUKS*“. Způsob tohoto soupisu není dnes již vyhovující. V současné době pořizuje Mgr. L. Svatoš nový, mnohem podrobnější a přesnější, soupis. Budou v něm mj. vždy uvedeny i nalezené vlastnické záznamy, exlibris osob nebo institucí.

Farmaceutika hospitální knihovny

K základní farmaceutické literatuře počítáme lékopisy, sazby léčiv a sbírky zákonů a nařízení pro lékárnictví. Zjišťujeme tituly, doby vydání a počty těchto druhů, abychom posoudili, které lékárna užívala, případně v jakém rozsahu se zachovaly. V dalším příspěvku pojednáme o další zde dochované odborné farmaceutické literatuře.

Lékopisy

Farmaceutická tématická část knižního fondu nebyla dosud vůbec zpracována. Proto jsme ji věnovali největší pozornost. Pro třídění těchto odborných knih jsme s jistým přizpůsobením a drobnými úpravami převzali Hanzlíčkův a Ruskův model rozdělení farmaceutického tezauru v oblasti písemných dokumentů ¹¹⁾. K základní odborné literatuře, která souvisela se zdravotnickou péčí Milosrdných bratří, zvláště pak s lékárnou „*U granátového jablka*“, patří lékopisy ^{12–15)}.

Ve fondu jsme našli z domácí lékopisné literatury dispensatoria a rakouské lékopisy ¹⁶⁾.

Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense ... sumptibus Collegii Pharmaceutici Viennensis.

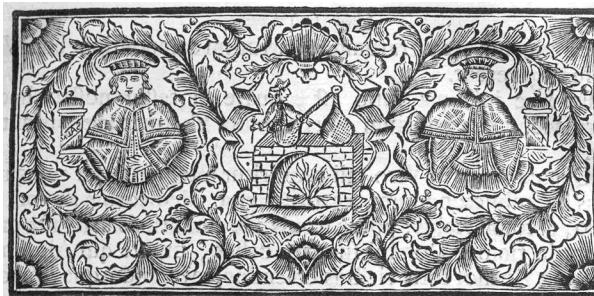

Obr. 5. Titulní mědirytina Vídeňského Dispensatoria 1729, reprint 1751, ryli Andreas a Josef Schmutzerovi, Vídeň (HK 12574 ČFM)

Viennae Austriae ...M.DCC.XXIX. Reimpressum ... M. DCC.XXXVII (KU 8397) (obr. 5). Přetisk prvního vydání dispensatoria ve foliu (33x20 cm) byl používán v hospitálu asi lékařem, který si výtisk označil rukopisným „Ad usum fr. Eulogii Rubacher“. Tento Milosrdný bratr zemřel na Kuksu 12. října 1783. Jeho exlibris jsme našli na 24 knihách převážně medicínského obsahu. Některé nesou na deskách vytačené a pozlacené supralibros, svědčící o původním majiteli biskupské nebo opatské hodnosti.

Prvým domácím lékopisem, vydaným lékařskou fakultou v Praze 1739, bylo „*Dispensatorium medicopharmaceuticum Pragense*“. V kukské lékárně se mj. pracovalo dle dochovaného výtisku jeho obnoveného vydání: *Dispensatorium pharmaceuticum Pragensae renovatum ... sumptibus Francisci Ferdinandi Kirchmayr de Reichwitz, Medic. Doctoris ... Typis Joannis Caroli Hraba ... Anno 1750* (KU 8398). V textu najdeme v dřevořezové viněť postavy patronů lékařů a lékárníků, sv. Kosmu a Damiána (obr. 6). Toto vydání má významný dobový chemiatrický obsah, popisy v chemické práci používaných nádob, náradí a úkonů¹⁷⁾. Od 1751 platilo na Moravě spolu s dispensatoriem vídeňským a bramborským.

Tato dispensatoria byla původně zemskou normou, neměla oficiálně celostátní platnost, ale užívala se, dobrovolně i podle nařízení, v několika jednotlivých zemích

Obr. 6. Kosma a Damian
Pražské obnovené dispensatorium 1750, viněta před Kapitoulou I. (KU 8398)

monarchie. Vídeňské dispensatorium vyšlo od 1729 do 1770 v sedmi málo pozměněných vydáních a platilo především ve Vídni a v Dolním Rakousku, na Moravě, uplatnilo se i v lékárnách na Slovensku^{18–20)}.

Podobně též dispensatorium pražské. První vydání tohoto dispensatoria vyšlo v Praze roku 1739. I když se v současné knihovně nedochovala úplná řada těchto „domácích“ lékopisů–dispensatorií, jistě se v hospitální lékárně podle nich řídili. Vzhledem k tomu, že kukský hospitál Milosrdných bratří byl součástí rozsáhlé germánské, tj. středoevropské, řádové provincie a že bratři přecházeli například z konventu českého do konventu slezského, bavorského nebo uherského, našli jsme v knihovně i vydání prusko-bramborského dispensatoria pro Slezsko z roku 1744: „*Dispensatorium Regium et Electorale Borusso-Brandenburgicum, iuxta quod in Silesia medicamenta officinis familiaria praeparanda et dispensanda, denuo editum. Wratislaviae MDCCXLIV*“ (KU 8399)²¹⁾. Mohl je přinést některý migrující bratr. Jmenovaná dispensatoria obsahují ještě léčiva starodávná a přípravky polypragmatického charakteru, komplikovaného složení.

Dispensatoria se zemskou platností vystřídaly lékopisy jednotné a závazné pro celou rakouskou monarchii. Ve svém obsahu odrážely ale také pokroky v medicíně a experimentální chemii. Svůj vliv ale měla i snaha o z hospodárnění josefínské zdravotní péče, nemocniční, chudinské, vojenské a také ovzduší terapeutické skepse až nihilismu. To vše se projevilo významnou restrikcí obsoletních léčiv, zařazováním nových a postupným radikálním zjednodušováním skladby léčivých přípravků. Lékopisy byly vydávány od roku 1774 ve Vídni, ale známy jsou i tisky z Bratislavy (1779), Rotterdamu (1780), Milána (1794). V knižním fondu je zastupují vídeňské tisky:

Pharmacopoea Austriaco-provincialis. Viennae 1774 [Editio prima] (KU 8724). Útlý svazek, malého formátu (20x12 cm), zkráceného rozsahu, výčet léčiv (51 minerálních, 421 rostlinných, 54 živočišných) oddělen od předpisů na výrobu chemických léčiv a galenických přípravků. První celostátní lékopis²²⁾. O jeho používání v lékárně MB svědčí exlibris: „*Ad usum Pharmaciae Kukusiens[i]*“ (obr. 7).

Pharmacopoea Austriaco-provincialis. Editio secunda. Viennae 1775 (KU 8612 a KU 8725)

Obr. 7. „Ad usum Pharmaciae Kukuensis/i/“
Rakouský provinciální lékopis, I. vydání 1774, užívaný
v kukské hospitální lékárně.

Obr. 7a. „Ad usum Pharmaciae Kukuensis, detail

Pharmacopoea Austriaco-provincialis emendata. Viennae 1794 [Editio octava] (KU 8727, KU 8728). Latinské vydání z roku 1794 uvedlo, jako jeden z prvních evropských lékopisů, také nové latinské chemické názvosloví podle francouzského vzoru. Oba exempláře obsahují na předsádkách rukopisné recepty, tisk KU 8728 např. na Ung. ophthalmicum nebo Ung. ad Scabies.

Kromě latinských vydání provinciální farmakopey vycházely i její německé a italské překlady. Německý překlad zde zastupuje: *Österreichische Provincial Pharmacopoe. Wien 1790* [Editio septima] (KU 8726).

Kritický postoj k obsahu provinciálních lékopisů zaujímal bratislavský lékař Zacharias Gottlieb Huszty (1754–1803). Nejprve 1785 ve spisu „*Kritischer Kom-*

Ideen
zur
Verbesserung
der
österreichischen
Provinzialpharmakopee,
besonders
im medizinisch-praktischen Gesichtspunkte,
von
Dr. Zach. Gottl. Huszty von Raßnya,
praktischem Arzte zu Preßburg und der helvetischen Gesellschaft
correspondirender Aerzte und Wundärzte Ehrenmitgliede.

Mit gewissen Verbesserungsvorschlägen kommt man nie zu früh. — In wie fern sie wahr sind, in so fern beweist schon ihre Existenz die Nothwendigkeit und Ausführbarkeit derselben. — Es ist allermeist eitel Pralerey, sich um ein Jahrhundert zu früh geboren zu glauben, und nur für Erdten folgender Jahrhunderte säen zu wollen. — Keine Verbesserung war sogleich vollkommen, und keine Reformation hat mit Mehrheit der Stimmen angefangen. — Wann einst die gute Sache auf dem rechten Wege angefangen ist, nur dann werden sich die Stimmen sammeln. — Stimmenmehrheit setzt allzeit ein Reformationswert voraus, das im Gange ist. — b. Verf.

Preßburg
gedruckt bey Johann Nep. Schausf.
1797.

Obr. 8. Z. G. Huszty návrh reformy Rakouské provinciální farmakopey, Bratislava – Preßburg 1797 (KU 8442)

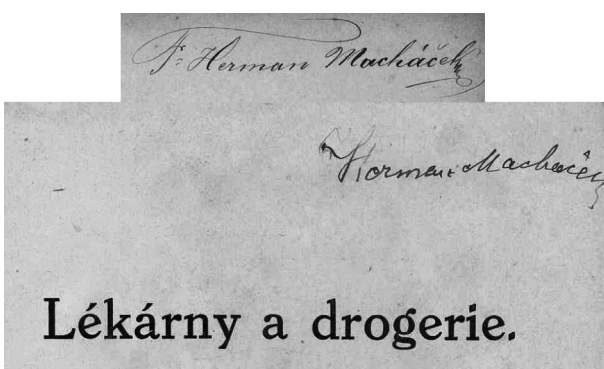
mentar über die österreichische Provinzialpharmakopee, mit einem Entwurfe zu einem gemeinnützigem verbesserten Dispensatorium“²⁷⁾, později k poslednímu vydání 1794 v knize uchované v kukském knižním fondu: „*Ideen zur Verbesserung der Österreichischen Provinzialpharmakopee, besonders im medizinisch-praktischen Gesichtspunkte, von Dr. Zach. Gottl. Huszty von Raßnya, ... Preßburg...1797* (KU 8442) (obr. 8). Pokusil se vyjmenovat a uvést podle vlastních zkušeností důvody k vyřazení postradatelných léčiv a léčivých přípravků, uvedl, které je vhodné ponechat, případně upravit či vylepšit, a konečně ukázal na ty, které třeba nově do lékopisu zařadit.

Provinciální lékopis následovala Rakouská farmakopea. Časová prodleva v letech 1794–1812 není způsobena chybějícími vydáními lékopisů, ale napoleonskými válkami. Našli jsme ve fondu jen dva zástupce.

Pharmacopoea Austriaca. Vindobonae 1812 [Editio prima] (KU 8729).

Pro tzv. válečnou kontinentální blokádu neobsahuje tento lékopis žádná zámořská léčiva.

Pharmacopoea Austriaca. Editio quinta. Viennae 1855 (KU 8798). V pátém vydání Rakouského lékopisu došlo ke změně obsahové struktury, léčiva i léčivé pří-

Obr. 9. Rukopisná exlibris Jana Heřmana Macháčka (1857–1935), provizora kukské hospitální lékárny 1902–1934 (KU 8540, též 8494, 8802)

pravky nebyly již uváděny v odlišných oddílech, ale abecedně. Léčiva také nebyla jako dříve charakterizována jen prostými jmény, ale i jejich vlastnostmi. Větší důraz kladen na kontrolu jakosti léčiv. Lékopis prvně povolil lékárnám nákup továrně vyrobených chemických léčiv a přípravků, ale nezbavil je ručení za jejich kvalitu. Prvý moderně uspořádaný lékopis, poslední rakouský platný také v Království uherském.

K lékopisům vycházely též jejich komentáře s podrobnostmi, které nenašly místo v úředním textu. Nalezli jsme pouze několik vydání:

Österreichische Pharmacopöe (!). Mit Anmerkungen versehen von Dr. Johann Bartholomä Trommsdorff. Wien 1814 (KU 8730).

Commentar der neuesten österreichischen Pharmacopöe. Wien 1844 (KU 8649 do str.321), KU 8650 (pokračování od s.321).

Dr. Vogl, V. August – Dr. Ludwig, Ernst: Kommentar zur achten Ausgabe der österreichischen Pharmacopöe. Zweite Auflage. Wien 1906 (KU 8425).

V tomto případě se jedná o komentář k poslednímu, osmému, vydání Rakouského lékopisu. Platilo v českých zemích i po první světové válce, během existence Československé republiky až do roku 1948.

Kromě domácí lékopisné literatury jsme našli zástupce z německé oblasti:

Preussische Pharmacopöe. Nach der neuesten Ausgabe aus dem Lateinischen übersetzt und mit vielen Zusätzen versehen von L. A. Kraus. Braunschweig 1805 (KU 8526). Jedná se o překlad II. vydání Pruského lékopisu 1804 s doplňky, tedy o komentář. Vzhledem k blízkosti pruského Slezska a častému průtahu pruských vojsk v blízkosti Kuksu, přítomnost tohoto komentáře v hospitální knihovně nepřekvapuje.

Vedle literatury alopatické, jsou nepoččetně zastoupeny i homeopatické spisy, příručky a lékopisy:

Dr. Caspari, C.: Homeopathisches Dispensatorium für Ärzte und Apotheker. Leipzig 1825 (KU 8537). Prvý receptář homeopatických přípravků v Německu.

Der homöopathische Rathgeber bei allen Krankheiten der Menschen, Von Wrelen und D... Leipzig 1836 (KU 8560). Abecedně seřazené údaje o homeopatických přípravcích, názvech, délce působení, antidotech aj. Podle oválného razítkového exlibris zařadil si tuto

příručku do knihovny jistý, nám neznámý, „Jos. Krbečzek“.

Homöopathisches Arzneibuch. Leipzig 1934. (KU 8599). Od 1. 10. 1934 jako úřední lékopis zaveden v Německu, sjednotil rozkolísanou recepturu a podmínky přípravy homeopatik. Z elaboračních knih kukské lékárny jsme ale nezjistili, že by se zabývala výrobou těchto přípravků, což ale skutečnou výrobu nevylučuje²³⁾.

Jistou specialitou jsou nalezené vojenské lékopisy. Na tomto místě musíme připomenout, že kukský hospital byl přímo postižen válkami v druhé polovině 18.stol. (válka o rakouské dědictví, sedmiletá válka a válka o bavorské dědictví). Nalezli jsme dvě „vojenské“ publikace²⁴⁾:

Herold, Balthazar: Gemeinnütziges Dispensatorium oder Apotheker-Buch. München und Osnabrück (1790) (KU 8473). Autor receptáře byl vojenským posádkovým lékárníkem v Mnichově.

Prvá vojenská farmakopea „*Pharmacopoea Austriaco-castrensis*“ vznikla 1795 v duchu stejných myšlenek jako Farmakopea provinciální 1794. Byla na začátku šesti vydání rakouských vojenských lékopisů. Komentář k ní je: *Erläuterung der neuen Österreichischen Militär-Pharmacopöe zum Gebrauche der österreichischen Feldärzte. Wien (1795) (KU 2790, 2795).*

Sazby léčiv

S lékopisy úzce souvisejí ceníky, sazby, taxy léčiv a přípravků v nich obsažených. Nalezli jsme lékárenské taxy:

Taxa medicamentorum in Pharmacopoea Austriaco-Provinciali emendata contentorum. Taxe der in der umgearbeiteten Österreichischen Provincial-Pharmacopöe enthaltenen Arzneien. Wien 1795 (KU 8731).

Sazba léčiv k poslednímu vydání provinciálního lékopisu platná také v lékárnách celé monarchie.

Taxa medicamentorum in Pharmacopoea Bohemico-Provinciali contentorum. Taxe der in der Provincial-Pharmacopoe enthaltenen Arzneien. Prag 1816 (KU 8595). Sazba léčiv k Provinciálnímu lékopisu pro Království české. Na předešlý se podepsal řádový lékárník *Constabilis Baránek*.

Arznei-Taxe für das Jahr 1886 zur Österreichischen Pharmacopöe vom Jahre 1869 und zum Anhang derselben vom Jahre 1878 (KU 8553).

Dochoval se jen malý počet exemplářů sazeb, ale to není důkazem, že se nepoužívaly, byly jako lékopisy povinnou součástí příruční knihovny každé lékárny. Spíše to svědčí o vyřazování neplatných ceníků nebo o nešetrném zacházení s knihovnou.

Zákony a nařízení

Neméně důležitou literaturou byly pro lékárny právní normy a jejich komentáře a výklady. Nalezli jsme zákon o úpravě lékárenství 1906/1907 *Das Apothekengesetz ...Nebst einem Anhang: Bestellung von Ausschüssen der konditionierten Pharmazeuten, ...Vollständige Ausgabe. 1907 von Karafiat & Sohn in Brünn (KU 8484).* Tento zákon z 18. prosince 1906 ř.z. č. 5 z 10. února 1907

o úpravě lékárenství platil i v Československé republice až do konce roku 1949. Nahradil jej zákon číslo 271/1949 Sb. o výrobě a distribuci léčiv. Jako příloha je ve sledovaném tisku uvedeno nařízení ministerstva vnitřní z 2. ledna 1907 o ustavení Výborů kondicinujících farmaceutů, které měly být úředním zastoupením zaměstnaných lékárníků do doby, než se zaměstnanci, provizoři, nájemci a majitelé lékáren stanou členy Komory lékárníků, kterou zákon v §63 slíbil zřídit, ale nikdy se tak do roku 1991 nestalo²⁵⁾.

Kromě tohoto zákona je ve fondu komentář k různým zákonům, které se dotýkaly lékárníků. Jedná se o dílo tehdejšího významného lékárníka PhMr. Adolfa Vomáčky (1856–1919) z roku 1890: *Österreichische Apotheker – und einschlägige andere Gesetze. Wien, Leipzig 1890* (KU 8651 a 8652). Období mezi oběma světovými válkami je v knižním fondu zastoupeno publikací: Vladimír Ladislav Mendl *Lékárny a drogerie. Moravská Ostrava 1926* (KU 8494). Užíval ji provizor kukské lékárny v letech 1902–1934 *Jan Heřman Macháček*, MB, který na ní zanechal svůj autograf (obr. 9).

ZÁVĚRY

Průzkum knižního fondu hospitální knihovny v Kuksu, zaměřený nejprve na povinnou a základní farmaceutickou literaturu, tj. lékopisy, sazby léčiv, zákony a nařízení, ukázal, že se nedochovalo úplné řady těchto spisů. Ale i jednotlivá vydání svědčí o tom, že se jimi i lékárna Milosrdných bratří „U granátového jablka“ řídila. O některých můžeme, díky vlastnickým vpiskům – exlibris, doložit jejich používání v této lékárně a též jména lékárníků, kteří s nimi pracovali, nebo si v nich dělali poznámky či zapsali recepty na osvědčené přípravky. Je ovšem nabíledni, že žádná lékárna bez této obligatorní literatury nemohla pracovat. Vystavila by se ostatně i sankcím při vizitacích. Pro srovnání: inventáře lékárny Milosrdných bratří ve slovenské Skalici¹⁵⁾ vykazují bohatší zastoupení; je tu doloženo pět vydání vídeňského dispensatoria, dispensatorium pražské, augšpurské, taxy nedatované i z let 1815, 1816 a domácí Taxa pharmaceutica Posoniensis 1745. Druhá skladba těchto spisů je pochopitelně stejnorodá s kukskou a podobná byla i v ostatních řádových²⁸⁾ i civilních²⁹⁾ lékárnách.

Vedle tohoto povinného vybavení lékárenské knihovny jsme našli v hospitální knihovně i spisy určené pro rakouskou armádu (po 1795), homeopatická dispensatoria (od 1825) a lékopisy sousedního pruského státu (od 1744).

Uvědomili jsme si, čím tato lékárna za své existence 1743–1945 žila, jakými léčivy a přípravky plnila stojatky a zásobnice ve své oficíně, laboratoři i materiálcce, jak se vybavovala kontrolními pomůckami a zkoumadly, výrobními zařízeními. Získané poznatky nám pomohou při muzeologickém hodnocení dochovaných předmětů. Badatelům se zde nabízí možnost studia publikací jinde nedostupných.

Za umožnění studia v hospitální knihovně děkuji kastelánovi panu Liboru Švecovi a za konzultace panu Mgr.

Ladislavu Svatošovi z Českého farmaceutického muzea v Kuksu.

LITERATURA A PRAMENY

1. **Preiss, P.:** František Antonín Šporck a barokní kultura v Čechách. Praha a Litomyšl, Paseka, 2003 (II. vydání).
2. **Halík, T.:** Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby. Dvůr Králové nad Labem, Zvl. otisky z výročních zpráv Gymnázia ve Dvoře Králové, 1905
3. **Tříška, K.:** František Antonín Šporck. Praha, Nákladem Společnosti přátel starožitností v Praze, 1940.
4. **Kirchmayer von Reichwitz, C. V.:** Uralter Kukus-Brunn, Anjezto neu-erwecker Gradlitzer Brunn-Quell, Dessen Ursprung, Gelegenheit, Alterthumb, heilsame Mineralien, derer Würckung, Nutzbarkeit und rechter Gebrauch in möglichster Kürtze beschreiben. Praha, G. Labaun, 1718 (II. vydání) (KU 6236 a KU 6666).
5. **Adolphi, Ch. M.:** De Fonte Soterio Kukussensi in Bohemia Dissertationem In Illustri Academia Lipsiensis M. D. XXVI. Majo Anno MDCCXXVI. Lipsko, Lipsiae literis Andreae Schedii, 1726 (KU 6178).
6. **Hanzlíček, Z., Rajtr, Z., Rusek, V.:** Barokní lékárna v Kuksu. Hradec Králové, Nakladatelství Kruh, 1971.
7. **Šil, J., Svatoš, L.:** Původci fondu Hospitální knihovny v Kuksu. In: Vědecká knihovna Olomouc – 13. konference Lidé okolo knih 23.–24. 11. 2004. www.vkol.cz/konf/konfer07.htm
8. Lebens Beschreibung der Heiligen Alt-Vätter... (b.r.) 1725 (KU 6580).
9. **Stillenau, G. C.:** Leben...Herrn Frantz Antoni, des Heil. Röm. Reichs Grafen von Sporck...Anno MDCCXX.
10. **Lifka, B.:** Historické knihovny v Kuksu. In: Kuks. Hospital a Betlém. 2. vydání. Praha, STN, 1959, s. 20-25.
11. **Hanzlíček, Z., Rusek, V.:** Teoretické a metodologické problémy farmaceutické muzeologie. Hradec Králové, Cyklostyl, 1974.
12. **Sobel, J.:** Dějiny a slavnostní spis rak.-české řádové provincie Milosrdných bratří. Vídeň, Nákladem řádu, 1892.
13. **Bogar, B.:** Milosrdní bratří. Praha, Nákladem řádu, 1934
14. **Kolčava, J.:** Dějiny lékárny Milosrdných bratří ve Valticích. Vývoj sítě lékáren v českých zemích XII. Dizertace. FaF UK Hradec Králové 1972.
15. **Fasura, L.:** Lékárne rehole Milosrdných bratov na Slovensku. Vývoj siete lekárni na Slovensku VII. Dizertace. FaF UK Bratislava 1976.
16. **Rusek, V., Drábek, P., Kučerová, M., Hanzlíček, Z.:** Kapitoly z dějin československé farmacie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.
17. **Hladík, J.:** Pražské dispensatorium. Acta Facult. pharm. Brunensis et Bratislavensis, 1959; Tom. II., 213-253.
18. **Zeckert, O.:** Ein Beitrag zur Geschichte der Oesterreichischen Pharmakopoen. Pharmaz. Monatshefte, 1931; 12, 2-4, 22-25, 55-57, 75-76.
19. **Nowotny, O.:** Die Entwicklung des Oesterreichischen Arzneibuches. Oesterr. Apoth.-Ztg., 1960; 14, 240.
20. **Ganzinger, K.:** Geschichte der Pharmazie im Spiegel der oesterreichischen Pharmakopoen von Maria Theresia bis 1855. Oesterr. Apoth.-Ztg., 1972; 25, 861.
21. **Schelenz, H.:** Geschichte der Pharmazie. Berlin, Julius Springer, 1904.
22. **Ganzinger, K.:** Die österreichische Provinzialpharmakopoe (1774–1795). Geschichtliche Beilage Dtsch. Apoth.-Ztg., 1962; 14, 17.
23. **Státní oblastní archiv Zámorsk:** Fond Hospital v Kuksu 1707–1945, kniha 32, Elaborationsbuch 1849–1871.

24. **Ganzinger, K.:** Die Österreichische Militär-Pharmakopöe 1796. Oesterr. Apoth.-Ztg., 1953; 7, 378.
25. **Kolínský, A. J.:** Zákonná úprava lékárnictví. Část I. všeobecná. Česká grafická akciová společnost „UNIE“ v Praze 1910.
26. **Duka Zólyomi, N.:** Zacharias Gottlieb Huszty 1754–1803. Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1972.
27. **Hladík, J.:** Z domácí lékopisné tradice. Farm.Obzor, 1961; 30, 8-14.
28. **Fröml, F.:** Knihovna klášterní lékárny Milosrdných bratří v Prostějově. Farm. Obzor, 1979; 43, 83-88.
29. **Novák, J. S.:** Brněnské lékárny. Lékárn. Listy, 1937; 30, 170.

Došlo 30. 5. 2005.

Přijato ke zveřejnění 28. 7. 2005.

Mgr. Jiří Drha

Na Příčce 1688, 541 05 Dvůr Králové nad Labem

e-mail: jiri.drha@volny.cz

NOVÉ KNIHY

Schöffling, U.: **Arzneiformenlehre.** Deutscher Apotheker. Verlag, Stuttgart, 2003, 4. vydání, 541 s., 184 obr., 44 tab., brožovaná, cena 39,0 euro 62,40 sFr.

Tato publikace vyšla jako učebnice pro výuku farmaceuticko-technických asistentů (našich farmaceutických laborantů) a v posledním vydání jsou zachyceny některé současné trendy v oblasti farmaceutické technologie i pro potřeby pracovníků lékáren. Do úvodu knížky je správně zařazen seznam zkratk v textu s podrobně rozříděným obsahem. Rozsáhlá problematika se rozděluje do dvou celků, a to na část zaměřenou na všeobecné, technologické základy (rozsah 160 stran, na kterou navazují ve speciální části (381 stran) vybrané lékové formy – jejich příprava, stabilita, adjustace i označování. Autorka zde respektuje vždy požadavky současného platného německého i evropského lékopisu. Učebnice uvádí některé nové nové pracovní postupy, všímá si nejnovějších typů lékových forem a také upozorňuje na nové příklady z receptury. Závěrečný dodatek má formu příloh a zde jsou hygienické požadavky na přípravy nesterilních léků v lékárnách, přehledy sladidel pro léky i potraviny, běžné druhy interakcí v masech, léčivá barviva a antioxidanty v dermatologických přípravcích, podmínky při větší defektuře (nad 100 balení); dále zde naleznete seznam odborné literatury, vysvětlení některých pojmů s podrobným věcným rejstříkem.

V části všeobecné (4 kapitoly) se stručně uvádí základní pojmy, důležité definice, dále se probírají fyzikálně-chemické podmínky při přípravě jednotlivých lékových forem, kontrolní a měřicí systémy a v přehledu se objasňují základy farmaceuticko-technologických operací (např. vážení, rozdrobňování, filtrace, destilace, práce za aseptických podmínek aj. V části speciální je proti našim zvyklostem změněno pořadí probíraných lékových forem (snad podle jejich současného významu a používání. Nejdříve se probírají pevné a suché lékové formy (např. prášky, granuláty, tablety a dražé), dále tekuté (čaje, fytofarmaka, roztoky, suspenze, emulze a aerosoly), polotuhé (hlavně masti) a tzv. speciální lékové formy (např. do tělních dutin, oční přípravky, sterilní léky a lékové formy patřící mezi terapeutické systémy, transdermální terapeutické systémy a další). Na toto navazuje stručné objasnění požadavků na obalové materiály, druhy obalů i požadavky na stabilitu vyráběných léků. Text knížky vhodně doplňují různé schematické obrázky jak zařízení, tak i výrobních postupů (výroba granulátů, přípravků s prodlouženým účinkem, filtračních soustav, různých typů práškových inhalátorů), jakož i přehledné tabulky různých druhů pomocných látek do určitých lékových forem.

Recenzovaná publikace je vhodnou středoškolskou učebnicí i jako pomůcka informující o nových trendech nejen u pomocných látek, ale také nových lékových systémů.

J. Malý

Mayo, R. O. A.: **Schwefel-Mayer und das Prinzip vom Optimum und Pessimum.** Books on Demand GmbH, Norderstedt 2004.

R.O.A. Mayo je pseudonym profesora Rolanda Mayera (podobně jako Schwefel-Mayer), který patří k významným chemikům. Mnoho jeho prací z chemie organických sloučenin vstoupilo do vysokoškolských učebnic. Podobně jako prof. Zahradník a prof. Wichterle napsal memoáry svého života. Jeho jméno je mezi českými chemiky dobře známé. Spolu s prof. Horákem byl zakladatelem tradice Symposium on the Chemistry of Organic Compounds a zakladatel školy smířých organických sloučenin. První sympozium se konalo v roce 1964 v Liblicích. Významná byla jeho spolupráce s Farmaceutickou fakultou Univerzity Karlovy, kterou několikrát navštívil. Přispěla k novým poznatkům o protituberkulózně aktivních organických sloučeninách síry. Je nositelem medaile Farmaceutické fakulty UK, Univerzity Karlovy a jubilejní medaile Univerzity Karlovy. Vychoval více jak 100 doktorandů a 17 z jeho žáků se stalo profesory nebo docenty na vysokých školách. V bývalé NDR měl postavení disidenta (vrátil stranickou legitimaci).

Ve svých memoárech dává do souvislosti svůj život s událostmi probíhajícími v Německu. Brzy ztratil otce. Matka musela velice šetřit, aby mu mohla zaplatit školné na vysoké škole. Její obětí byla však zbytečně, brzy po nástupu na vysokou školu byl v rámci tehdejší totální mobilizace povolán do armády. Byl raněn a musel být operován pod širým

nebem (nebyl čas na převoz do nemocnice). Z 32 jeho školních kamarádů 20 ve válce padlo.

Rozebírá i další vývoj ve východním Německu. Vstoupil do tehdejší strany SED (strana s komunistickou tradicí ve východním Německu). Chemii studoval v Lipsku, kde se v roce 1955 se habilitoval jako docent organické chemie. Profesorem se stal nejdříve na lesnické fakultě v Drážďanech, později v Ústavu organické chemie Technické Univerzity Dresden. V době jeho pobytu na lesnické fakultě podnikl cestu do Číny. Pro nesouhlas s vývojem politické situace v Německu odevzdal stranickou legitimaci na ústřední výbor.

Princip optimum a pesimum líčí, co mohl dělat v rámci pro něho nelehké situace. Měl již dobré jméno v zahraničí, takže nebylo možné jej zlikvidovat. Bylo ale možné jej ve vědeckém rozletu omezovat. V roce 1968 byl pozván do USA, což mu bylo přes mnohé potíže umožněno. Po návratu dále pracoval na Technické Univerzitě Dresden. Několik dalších skutečností pro svoji skromnost do memoárů nenapsal. Jeho pracovní izolaci mu pomohl překonat chemický concern v Biterfeldu, patřil mu dva pracovníky jeho skupiny. Dalším pracovníkem dosazeným univerzitou byl důstojník STASI. Po sjednocení Německy mu akademický senát nabídl funkce rektora Technické Univerzity Dresden, což však prof. Mayer odmítl. K jeho 75 životnímu jubileu mu přijel do Drážďan blahopřát předseda Akademie věd ČR, profesor Zahradník. Dnes žije profesor Mayer jako emeritní profesor Technické Univerzity Dresden.

K. Waisser